

Společenské vědy pro techniky

2., aktualizované a rozšířené vydání

- ekonomie
- právo
- politologie

Společenské vědy pro techniky

2., aktualizované a rozšířené vydání

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **restně stíháno**.

Ing. Jana Hrbková, Ph.D., a kolektiv

Společenské vědy pro techniky
Ekonomie, právo, politologie – 2., aktualizované a rozšířené vydání

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401
www.grada.cz
jako svou 7759. publikaci

Autorský kolektiv:

Ing. Jana Hrbková, Ph.D. (vedoucí autorského kolektivu) – kapitoly 1, 2, 3.1–3.2, 4–9
Mgr. Petr Disman, MSc. – kapitola 3.3 a případové studie ve 4. a 7. kapitole
Mgr. Vladimír Ješko, Ph.D. – kapitoly 17–19
doc. Dr. Ing. Václav Liška, LL.M. – úvod
Mgr. Bořivoj Marek – kapitola 16
JUDr. Dana Římanová – kapitoly 10–15

Odpovědný redaktor Petr Somogyi
Grafická úprava a sazba Milan Vokál
Návrh a zpracování obálky Zdeněk Dušek
Počet stran 232
Druhé vydání, Praha 2020
Vytiskla Tiskárna v Ráji, s.r.o., Pardubice

© Grada Publishing, a.s., 2020
Cover Photo © Depositphotos/Hackman

ISBN 978-80-271-1870-0 (ePub)
ISBN 978-80-271-1869-4 (pdf)
ISBN 978-80-271-2876-1 (print)

Obsah

O autorech	10
Úvod	12
Poznámka k druhému vydání knihy	13
I. Ekonomie a hospodářská politika	
1. Vzácnost a volba	16
1.1 Základní ekonomické pojmy	18
1.2 Kdy by měl technik myslet jako ekonom?	20
1.3 Mikroekonomie a makroekonomie	24
Shrnutí kapitoly	25
Klíčová slova	26
Kontrolní otázky a úkoly	26
Literatura	26
2. Jak funguje tržní mechanismus	27
2.1 Poptávka	28
2.2 Nabídka	32
2.3 Tržní rovnováha	33
2.4 Cenová elasticita poptávky a její využití	35
Shrnutí kapitoly	36
Klíčová slova	36
Kontrolní otázky a úkoly	37
Literatura	37
3. Náklady a zisk	38
3.1 Celkové, fixní a variabilní náklady	41
3.2 Tržba a zisk	44
3.2.1 Vyrábět se ztrátou, nebo nevyrábět?	44
3.2.2 Specifikum dlouhého období: Všechny náklady jsou variabilní	45
3.3 Firma a tržní struktury	46
3.3.1 Dokonalá konkurence	46
3.3.2 Monopolistická konkurence	47
3.3.3 Oligopol	48
3.3.4 Monopol	51
3.3.5 Struktura trhu z pohledu poptávky	52
Shrnutí kapitoly	52
Klíčová slova	53
Kontrolní otázky a úkoly	53
Literatura	54

4. Agregátní nabídka a poptávka	55
4.1 Agregátní poptávka	56
4.2 Agregátní nabídka	58
4.3 Makroekonomická rovnováha a inflace	61
4.3.1 Inflace	61
4.3.2 Důsledky inflace	63
4.3.3 Deflace	64
Shrnutí kapitoly	66
Klíčová slova	66
Kontrolní otázky a úkoly	66
Literatura	67
5. Výkonnost ekonomiky	68
5.1 Hrubý domácí produkt a jeho měření	68
5.1.1 Metody výpočtu hrubého domácího produktu	70
5.2 Nezaměstnanost	73
5.3 Inflace, nezaměstnanost a hospodářský cyklus	77
Shrnutí kapitoly	78
Klíčová slova	78
Kontrolní otázky a úkoly	79
Literatura	79
6. Stát v tržní ekonomice	80
6.1 Státní rozpočet jako nástroj fiskální hospodářské politiky	83
6.1.1 Mechanismus fiskální politiky	86
Shrnutí kapitoly	87
Klíčová slova	87
Kontrolní otázky a úkoly	88
Literatura	88
7. Monetární a vnější hospodářská politika	89
7.1 Monetární hospodářská politika	89
7.1.1 Poptávka po penězích	91
7.1.2 Nabídka peněz	91
7.1.3 Multiplikovaná expanze bankovních depozit	92
7.1.4 Nástroje monetární hospodářské politiky České národní banky	93
7.2 Vnější hospodářská politika	95
7.2.1 Základní pojmy	95
7.2.2 Nástroje zahraničně-obchodní politiky	96
7.2.3 Struktura platební bilance	97
7.2.4 Devizové intervence České národní banky	99
Shrnutí kapitoly	101
Klíčová slova	101
Kontrolní otázky a úkoly	102
Literatura	102

8. Externality a veřejné statky	103
8.1 Externality	103
8.2 Veřejné statky	106
Shrnutí kapitoly	108
Klíčová slova	108
Kontrolní otázky a úkoly	108
Literatura	109
9. Česká republika v Evropské unii	110
9.1 Konvergenční kritéria pro vstup do eurozóny	114
9.2 Členství v eurozóně	118
Shrnutí kapitoly	119
Klíčová slova	119
Kontrolní otázky a úkoly	119
Literatura	120

II. Právo

10. Římské právo	122
10.1 Řím kolem roku 270 př. Kr.	122
10.2 Řím na sklonku republiky	122
10.3 Císařský Řím	123
10.4 Rekapitulace vývoje	124
10.5 Instituce římského práva	125
Shrnutí kapitoly	126
Klíčová slova	126
Kontrolní otázky a úkoly	126
Literatura	126
11. Ústava a její instituty	127
11.1 Hlava první: Základní ustanovení	127
11.2 Hlava druhá: Moc zákonodárná	127
11.3 Hlava třetí: Moc výkonná	129
11.4 Hlava čtvrtá: Moc soudní	132
11.5 Hlavy pátá, šestá a sedmá	133
Klíčová slova	134
Kontrolní otázky a úkoly	134
Literatura	134
12. Listina základních práv a svobod	135
12.1 Obecná ustanovení	135
12.2 Lidská práva a základní svobody	135
12.3 Politická práva	137
12.4 Práva národnostních a etnických menšin	138
12.5 Hospodářská, sociální a kulturní práva	138
12.6 Právo na soudní a jinou právní ochranu	139

Klíčová slova	140
Kontrolní otázky a úkoly	140
Literatura	140
13. Vybraná ustanovení zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník	141
13.1 Obecná část	141
13.1.1 Právní osoby	144
13.1.2 Věci a jejich rozdělení	146
13.1.3 Právní skutečnosti	147
13.2 Rodinné právo	150
13.2.1 Manželství	150
13.2.2 Příbuzenství	159
13.3 Vlastnictví	161
13.4 Dědické právo	163
Klíčová slova	164
Kontrolní otázky a úkoly	164
Literatura	165
14. Vybraná ustanovení zákona č. 183/2006 Sb. o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon)	166
14.1 Obecná část	166
14.1.1 Základní pojmy	166
14.1.2 Další pojmy	168
14.2 Výkon veřejné správy	169
14.2.1 Působnost ve věcech územního plánování	169
14.2.2 Obecné stavební úřady	170
14.2.3 Speciální stavební úřady	170
14.2.4 Vojenské a jiné stavební úřady	170
14.3 Územní plánování	171
14.3.1 Cíle územního plánování	171
14.4 Stavební řád	171
14.4.1 Stavby, terénní úpravy, zařízení a udržovací práce nevyžadující stavební povolení ani ohlášení	171
14.4.2 Ohlášení	173
14.4.3 Stavební povolení	174
14.5 Autorizovaný inspektor	174
14.6 Povinnosti a odpovědnost osob při přípravě, provádění a užívání staveb	175
14.6.1 Stavebník	175
14.6.2 Stavbyvedoucí a stavební dozor	176
14.6.3 Stavební deník	176
Klíčová slova	177
Kontrolní otázky a úkoly	177
Literatura	177
15. Vybraná ustanovení zákona č. 262/2006 Sb., zákoník práce	178
15.1 Pracovní poměr	178
15.2 Změny pracovního poměru	179
15.3 Skončení pracovního poměru	181

Klíčová slova	182
Kontrolní otázky a úkoly	182
Literatura	182

III. Politologie a politická filosofie

16. Politické myšlení ve starověku	184
16.1 Starověké Řecko	185
16.2 Starověký Řím	190
Shrnutí kapitoly	193
Klíčová slova	193
Kontrolní otázky a úkoly	193
Literatura	193
17. Teorie státu	195
17.1 O pojmu „stát“	195
17.2 Vznik a zánik státu	196
17.3 Znaky státu	196
17.4 Formy státu a formy vlády	199
17.5 Státní občanství	202
Shrnutí kapitoly	203
Klíčová slova	204
Kontrolní otázky a úkoly	204
Literatura	204
18. Základy demokracie	205
18.1 Vymezení pojmu demokracie, esenciální pojmy moderní demokracie	205
18.2 Demokracie přímá a zastupitelská (antická a moderní)	208
18.3 Ideové otcové moderní demokracie a teorie přirozených práv	208
18.4 Politický pluralismus, pravice a levice	212
18.5 Kritika moderní demokracie z demokratických pozic	213
Shrnutí kapitoly	217
Klíčová slova	218
Kontrolní otázky a úkoly	218
Literatura	218
19. Podstata totalitarismu	219
19.1 Původ a vymezení pojmu „totalitarismus“	219
19.2 Základní znaky totalitarismu v kontrastu se základními znaky demokracie ..	223
Shrnutí kapitoly	227
Klíčová slova	227
Kontrolní otázky a úkoly	227
Literatura	228

O autorech

Ing. Jana Hrbková, Ph.D.

Vystudovala magisterský obor Ekonomicko-matematické výpočty na Fakultě řízení Vysoké školy ekonomické v Bratislavě, doplňující studium zaměřené na učitelství odborných ekonomických předmětů na Fakultě financí a účetnictví Vysoké školy ekonomické v Praze a doktorské studium v oboru Regionální a sociální rozvoj na Provozně ekonomické fakultě České zemědělské univerzity v Praze. V letech 1985–1990 pracovala na Ekonomickém ústavu Slovenské akademie věd a zároveň externě učila optimální programování na Obchodní fakultě Vysoké školy ekonomické v Bratislavě. Od roku 1995 učí ekonomickou teorii a hospodářskou politiku na katedře společenských věd Fakulty stavební Českého vysokého učení technického v Praze. V posledních několika letech se v rámci svého odborného působení zaměřuje na problematiku sociální politiky, sociálního státu a věnuje se rovněž didaktice ekonomické teorie.

Mgr. Petr Disman, MSc.

Po absolvování bakalářského studia na Fakultě mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické v Praze a magisterského studia na Fakultě tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy získal v roce 2011 titul Master of Science v oboru Strategický management na Rotterdam School of Management, Erasmus University Rotterdam v Nizozemsku. V současnosti působí ve Skupině ČEZ, kde se věnuje strategii a M&A (Mergers and Acquisitions).

Mgr. Vladimír Ješko, Ph.D.

Je absolventem Filosofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, kde v roce 2012 ukončil své doktorské studium. Odborně se zaměřuje na moderní a postmoderní filosofii, na politickou filosofii, především na problematiku podstaty demokracie a totalitarismu, politické ideologie, na analýzu moci, norem a autorit. V rámci propojování filosofie a sociologie pak také zkoumá způsob, jakým lidé pojmají a hrají sociální role a jak je konstruován sociální řád. Věří ve vzájemné vazby a prolínání jednotlivých humanitních disciplín a nesouhlasí s jejich uzavíráním do úzkých a přesně vymezených rámců. Má praxi z výuky společenskovedních předmětů na několika středních (Mensa gymnázium, o. p. s., Gymnázium Budějovická, Střední průmyslová škola Most, Střední odborná škola podnikatelská, s. r. o., Most) a vysokých školách (Stavební fakulta ČVUT v Praze, Filosofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Vysoká škola finanční a správní, o. p. s.). V současné době vykonává funkci ministerského rady na Ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy.

doc. Dr. Ing. Václav Liška, LL.M.

Je absolventem Vysoké školy ekonomické v Praze. Přednáší ekonomickou teorii na Českém vysokém učení technickém v Praze a dalších univerzitách u nás i v zahraničí. Specializuje se na makroekonomické otázky, kapitálový trh a jeho regulaci. Je autorem řady statí, učebních textů a monografií na uvedené témata, jakož i otázky ratingu a dividendové politiky. Je řešitelem či spoluřešitelem řady grantových úkolů a výzkumných záměrů v oblasti moderních metod vzdělávání, etiky v podnikání a *corporate governance* na finančních trzích. Je vedoucím či čle-

nem řady tuzemských i zahraničních redakčních rad. V současném období se věnuje vědecké přípravě a výchově studentů v doktorských studijních programech.

Mgr. Bořivoj Marek

Je absolventem Filozofické fakulty UK v Praze, oborů latina a starořečtina. Od roku 2011 vyučuje latinu na pražském Akademickém gymnáziu a od roku 2017 působí jako asistent a didaktik klasických jazyků na Ústavu řeckých a latinských studií FF UK. Několik let je také externím spolupracovníkem katedry společenských věd Fakulty stavební ČVUT. Specializuje se na didaktiku latinského jazyka a literatury a na živou latinu. Je autorem odborných článků v domácích i zahraničních časopisech a věnuje se také popularizační činnosti a tvorbě výukových materiálů, včetně latinských filmů. Zabývá se rovněž překladem z latiny do češtiny i vice versa.

JUDr. Dana Římanová

Je absolventkou Právnické fakulty UK Praha a oboru zahraničního obchodu na Vysoké škole ekonomické v Praze. Celou svoji pracovní kariéru realizovala převážně ve státní správě, zejména v oblasti výkonu legislativních prací. Zastávala vysoké funkce: od zástupkyně ředitele přes funkci první náměstkyně ministra pro legislativu až po funkci ředitelky legislativního odboru Kanceláře prezidenta republiky. Je autorkou řady právních předpisů v oblasti tvorby a ochrany životního prostředí, osmnácti samostatných titulů a téměř čtyřiceti časopiseckých článků převážně z oblasti práva životního prostředí. Jako lektorka uskutečnila více než 140 samostatných přednášek včetně přednášek v zahraničí (Europäisches Institut für postgraduale Bildung an der TU Dresden e. V., Ministerstvo životního prostředí a vod Bulharské republiky apod.). V současnosti vede diplomanty na VŠFS a jako odborná asistentka na katedře společenských věd Fakulty stavební ČVUT v Praze přednáší základy práva a vede výuku stavebního práva.

Úvod

Proč by měl student technické univerzity absolvovat společenskovední předměty z oblasti ekonomické a právní teorie, politologie či historie? Při hledání odpovědi na tuto otázku připomeňme jednak fakt, že univerzity byly již od středověku centry vzdělanosti v Evropě, ale také zprávu *Učení je skryté bohatství*,¹ vypracovanou Mezinárodní komisí pro vzdělávání UNESCO v roce 1996. Ta považuje za jednu z hlavních funkcí vzdělávání působit na lidstvo tak, aby mohlo převzít kontrolu nad svým vlastním rozvojem. Vzdělávání v 21. století by mělo být podle tohoto dokumentu součástí konceptu *učící se společnosti*, která se opírá o čtyři pilíře:

- učit se poznávat;
- učit se jednat;
- učit se žít společně;
- učit se být (skutečnou osobností).

Koncept učící se společnosti bychom měli v dnešní globalizované, informační společnosti zcela jistě v celé šíři naplňovat tak, aby každý vysokoškolsky vzdělaný jedinec měl základní sumu znalostí o fungování společnosti v celém spektru, a to jak v běhu času, tak i z pohledu různých regionů světa.

Vzdělání, a o vysokoškolském to platí dvojnásobně, by mělo poskytovat nejenom hluboké vědomosti v určitém oboru, ale mělo by rovněž umožnit, aby vzdělaní lidé byli schopni získané poznatky přeměňovat v odborné dovednosti. U humanitního, resp. společenskovedního vzdělávání na technických univerzitách nejde jen o jakési „doplnění“ technického vzdělání o vzhled do humanitních předmětů, ale o to, aby technik rozuměl určitému zadání, uměl pokládat ty správné otázky a zvládal metodologii procesu poznávání. Prostě aby se každý univerzitně vzdělaný člověk mohl chovat ve smyslu moudré myšlenky Karla Havlíčka Borovského: „Napřed proč? A potom kroč!“ Ve světle těchto skutečností pak i předměty jako Filosofie techniky, Světová ekonomika či Etika v podnikání nabývají zcela nových dimenzí a významu.

V dnešní společnosti je třeba vědět, jak budovat profesní týmy, jak získané dovednosti a poznatky prezentovat širší veřejnosti – od zákazníků přes kooperující firmy až po úředníky státní správy a samosprávy. Je potřebné zvládat řešení konfliktů, a to i v různých kulturních okruzích, znát motivy chování jednotlivců a zájmových skupin ve společnosti, rozumět pojetí institucí v užším i širším slova smyslu.

Technici nepracují pouze uvnitř „svých“ technických světů obklopeni komplikovanými stroji a mechanismy, nepracují v dílnách a laboratořích izolováni od ostatního světa. Žijí a působí ve složitých společenských interakcích, a musí být proto schopni nalézat odpovědi na otázky, jež vyžadují schopnost skloubit technickou odbornost a zkušenost s pochopením širších společenských a ekonomických dopadů jimi zvolených řešení. Nestačí, aby byli špičkovými odborníky v oblasti stavebnictví, strojírenství, elektrotechniky, dopravy či informačních technologií;

¹ *Učení je skryté bohatství*. Zpráva mezinárodní komise UNESCO *Vzdělávání pro 21. století*. PHARE, Praha 1997.

měli by být i kompetentními manažery, vedoucími týmů a schopnými koordinátory při řešení složitých úkolů. To vše vyžaduje, aby měli kvalitní nejenom technické, ale i společenskovední vzdělání.

Technické vědy se vždy rozvíjely a budou rozvíjet v konkrétních společenských a historických podmínkách, které determinují jejich využití. Výuka společenských věd je pak prostorem pro integraci technického vědění s dalšími vědními obory. Pochopení trendů společenského vývoje, které společenské vědy odrážejí, posiluje kompetence techniků a výrazně rozšiřuje pole uplatnění jejich odborného vzdělání na trhu práce. Společenské vědy otevírají cestu k poznání člověka jako takového, zkoumají jeho vztahy k jiným lidem, napomáhají pochopení fungování malých skupin, ale i velkých společenství. To vše pak dnes dostává další dimenzi v podobě víceméně neustálého a bezprostředního toku informací ze všech oborů lidské činnosti na celé planetě. Proto je nutné umět získávané informace kriticky analyzovat. Je nade vše pochybnost, že znalosti ze společenských věd mohou napomoci tomu, aby absolventi technických škol byli v dnešní spletité a dynamické době schopni žít plnohodnotný život jako zralé osobnosti uchováající si svou vnitřní integritu.

Učebnice *Společenské vědy pro techniky* je dílo šité na míru exaktně uvažujícím technikům, které obsahuje vybraný poznatkový fond z ekonomie, práva a politologie. Cílem autorského kolektivu bylo poutavou a přístupnou formou vysvětlit podstatu a souvislosti tří společenskovedních oborů. Autoři knihy si byli velmi dobře vědomi toho, že při omezeném rozsahu a limitované časové dotaci na výuku společenských věd se nemohou snažit zvládnout vše, co se přednáší na filosofických, právnických či ekonomických fakultách netechnických vysokých škol. Vybrali proto z výše uvedených vědních oborů ty oblasti, které považovali za nejdůležitější a nezbytný základ společenskovedního vzdělání každého vysokoškoláka.

V části věnované ekonomii kniha zajímavým a netradičním způsobem vysvětluje základní kategorie tržní ekonomiky, poukazuje na odlišnosti v mikroekonomickém a makroekonomickém pohledu na hospodářské jevy, objasňuje podstatu a možnosti realizace účinné hospodářské politiky a podává přehledný výklad základních pojmů mezinárodní ekonomie. Ekonomický oddíl uzavírá kapitola věnovaná souvislostem členství České republiky v Evropské unii a vstupu do eurozóny.

Každý absolvent vysoké školy se ve svém životě a práci ve větší či menší míře, dříve nebo později setká s právem, s různými právními normami. Alespoň základní znalost práva je nezbytná pro výkon manažerských funkcí na různých stupních řízení. V kapitolách věnovaných právu je stručný přehled institucí římského práva doplněn fundovaným výkladem ústavy, lidských práv a zákoníku práce. Velká pozornost je věnována výkladu vybraných ustanovení občanského zákoníku a stavebnímu zákonu.

V politologické části knihy najdou čtenáři nástin vývoje politického myšlení ve starověku, objasněny jsou teorie státu, možnosti vzniku a zániku státu, jeho základní znaky a formy státu a vlády. Je podána charakteristika pojmů ideologie, politické systémy, demokracie a totalitarismus.

Knihy *Společenské vědy pro techniky* je určena jak studentům technických oborů vysokých (případně i vyšších odborných) škol, tak i manažerům na různých úrovních řízení, kteří si chtějí doplnit poznatky ve výstižné a zajímavé formě.

Poznámka k druhému vydání knihy

Ve druhém rozšířeném vydání knihy *Společenské vědy pro techniky* jsou aktualizovány a doplněny všechny tři části: ekonomie, právo i politologie. Část věnovaná ekonomii obsahuje – kromě

aktualizovaných údajů týkajících se teorie firmy, nákladů a výkonnosti ekonomiky – nové a rozšířené části věnované zejména problematice tržních struktur, dokonalé a nedokonalé konkurenci a změnám v Evropské unii. V části Právo je doplněna kapitola o stavebním zákonu a politologická část obsahuje novou kapitolu Politické myšlení ve starověku.

Předpokladem k tomu, aby lidé rozuměli světu, který je obklopuje, a správně chápali společenské jevy, je jejich ochota podívat se pod povrch věcí, snažit se vidět souvislosti a přemýšlet o nich. Nejsnadnější cesta nás nutně nemusí dovést k cíli a nejjednodušší řešení není vždy tím správným. Autoři této knihy usilovali o to, aby poskytli čtenářům nejen určitou sumu poznatků a informací ze tří společenských věd, ale především je chtějí přivést k tomu, aby se snažili přemýšlet nad společenskými problémy a aby se v moři informací, které je denně zaplavují, neztratili a snažili se jim porozumět. Aby viděli důležité souvislosti a naučili se přemýšlet ve správných pojmech. Doufám, že k tomu druhé rozšířené vydání naší knihy napomůže.

Jana Hrbková
vedoucí autorského kolektivu

ČÁST I

Ekonomie a hospodářská politika

1. Vzácnost a volba

Pokud byste vzali do rukou některou z učebnic psychologie, sociologie, ekonomie, politologie či práva, tedy některé ze společenskovědních disciplín, pravděpodobně byste zjistili, že název její první kapitoly začíná slovy *Úvod do ...* anebo *Vymezení předmětu ...* nebo *Co je předmětem ...*. A pokud byste tu knihu nejenom drželi v ruce, ale začali byste ji číst, možná by vás dost překvapilo, jak různorodé jsou definice předmětu zkoumání těchto věd a kolika různými způsoby vymezují různí autoři jednu a tu samou společenskou vědu. Technikům, protože na ty především se obracíme v této knize, by zřejmě nešlo do hlavy, jak vůbec mohou být vědci společenskovědních oborů schopni shodnout se na nějakých tezích a závěrech, když se rozcházejí dokonce i v tom, o čem především je jejich věda a čemu se vlastně ve svých výzkumech věnují. Pokud byste pak už byli z těch všech různorodých názorů unaveni, stačilo by, abyste napsali do vyhledávače na internetu název příslušného vědního oboru, a dostali byste poměrně jednoduchou a především jednoznačně podanou definici každé ze společenských věd. Co za tím tedy je? Proč se některým vědcům zdá, že je tak důležité definovat určitou společenskou vědu právě takovým, a ne jiným způsobem? Proč se ze samotného vymezení „dělá taková věda“, když to není nic až tak komplikovaného? Dříve než odpovíme na tyto otázky, přečtěte si následující úkol.

Úkol k zamyšlení

Všichni jste se ve škole učili fyziku a chemii. Pokuste se definovat tyto dvě vědy vždy jednou jedinou větou a pokuste se říct, co a jak každá z nich především zkoumá. Napište si své definice a zamyslete se nad tím, zda se vám v nich podařilo vyjádřit základní rozdíl mezi fyzikou a chemií a jejich podstatu. A zda by někdo, kdo vůbec neví, co je fyzika anebo chemie, byl schopen si na základě vaší definice představit, o co v těchto vědách jde. Poté si najděte ve slovníku cizích slov anebo na internetu definice fyziky a chemie a porovnejte je s těmi vašimi. Jsou vaše definice hodně odlišné? Zdá se vám, že jste uvažované vědy popsali výstižně, nebo dokonce srozumitelněji a přesněji, než to udělal někdo jiný? Cílem tohoto úkolu, který zdánlivě s ekonomii a společenskými vědami vůbec nesouvisí, bylo uvědomit si, že i když jsou jak fyzika, tak chemie přírodní vědy, jejich způsob zkoumání přírodních jevů, stavů a látek je velmi odlišný. A proto, když bude stejný objekt anebo jev analyzovat chemik, zjistí něco úplně jiného, než jeho kolega – fyzik. Nejde tedy jenom o to, co se ve vědě zkoumá, ale i jak se to zkoumá, z jakého úhlu pohledu, jakými metodami a s jakými cíli.

Zjednodušeně řečeno se všechny společenské vědy zabývají lidmi, lidskou společností, vztahy mezi lidmi, mezi jednotlivci, mezi skupinami lidí, různými procesy a jevy ve společnosti, a rovněž i tím, co se děje v člověku. Jednotlivé společenské vědy se pak liší v tom, jak na člověka a společnost nahlížejí, na co především soustřeďují svou pozornost, jaký je cíl jejich zkoumání a jaký je základní úhel pohledu, ze kterého člověka a společnost analyzují. A protože lidé jsou

různí, jednají různými způsoby. Na stejné podněty reagují lidé odlišně, a zároveň i stejní lidé mohou v průběhu času na tytéž podněty reagovat jinak. To, co lidé dělají, jejich chování a vztahy jsou mnohem neurčitější a hůře předvídatelné, než jsou mnohé jevy a procesy zkoumané v přírodních vědách. A zatímco přírodní vědy jsou *exaktní*, to znamená, že se opírají o přesná měření a kvantifikace, společenské vědy označujeme jako *neexaktní*. Přestože se i ve společenských vědách často používají exaktní postupy a různé matematické a statistické metody, interpretace získaných výsledků nemůže být nikdy tak přesná a jednoznačná, jak je tomu ve vědách přírodních. Všechny zmíněné skutečnosti (a také mnoho dalších faktorů spojených s charakterem člověka a jeho jednáním) vedou k tomu, že i vymezení předmětu zkoumání některých společenských věd je spojeno s rozpory a diskusemi různých vědců a teoretiků, kteří jakoby se nemohli shodnout na tom, jak svůj složitý předmět zkoumání uchopit a co vlastně má být tím nejdůležitějším, na co se mají zaměřit. Ve skutečnosti nejde pouze o teoretický problém: To, co je považováno za základní, tedy hlavní směr zkoumání, předurčuje i povahu a obsah výsledků, ke kterým vědec ve výzkumu a ve svých úvahách dospěje. A tak jako fyzik zkoumá přírodu jinak než chemik a z analýzy určitého jevu vyvodí závěry úplně odlišné od těch, které formuluje chemik, a přitom závěry jednoho i druhého mohou být správné, i závěry vědců ve společenských vědách závisejí velmi silně na tom, z jakého úhlu pohledu analyzují společenské jevy. A přesto, že jejich závěry nejsou totožné, neznamená to nutně, že jeden má pravdu a druhý se mylí, ale může to pouze odrážet různé stránky složitějšího společenského problému.

Ekonomii (ekonomickou teorii) lze definovat velmi jednoduše: Jako vědu zabývající se hospodařením se zdroji, jež jsou k dispozici v omezené míře, to znamená, že jsou vzácné. První kapitola jedné z běžně používaných učebnic ekonomie (Frank, 1995) nese název *Myslet jako ekonom*. Jak myslí ekonom? Co je ekonomické a co je neekonomické? Zjednodušeně lze říct, že ekonom se snaží dosáhnout vytyčeného cíle s minimálními náklady,² s co nejmenší úsilím a s co nejmenším množstvím zdrojů, které musí použít. Anebo jinak řečeno, ekonom se snaží z toho, co má k dispozici, získat co nejvíce. Základní ekonomický problém je tedy **problém vzácnosti** a s tím související **problém volby**. Ekonomický je pak v tomto kontextu synonymem ke slově hospodárny nebo úsporný. V různých učebnicích a rovněž na internetu můžete najít desítky dalších vymezení ekonomie, některá z nich jsou složitější a širší, jiná jsou stručná a jednoduchá. Nicméně nejsou v žádném zásadním rozporu s charakteristikou ekonomie jako vědy o vzácnosti uvedenou výše. Mezi ekonomy existuje samozřejmě řada rozdílů v názorech na to, jak konkrétně by se problém vzácnosti měl řešit, například jak by se měly rozdělovat peníze ze státního rozpočtu, jak vysoké by měly být daně anebo zda a jak by měl stát podpořit investice firem. Tyto rozdíly vycházejí z odlišných pohledů na řadu ekonomických problémů, a právě rozmanitost a neexaktnost společenských a ekonomických vztahů vedou k tomu, že názory ekonomů nelze jednoduše rozdělit na správné a nesprávné. Ekonomické hodnocení různých alternativ využití vzácných zdrojů se totiž nezakládá pouze na jednoduchém porovnání toho, co zaplatíme, s tím, co můžeme získat. Ekonom při rozhodování zohledňuje i břemena a přínosy, které na první pohled nejsou zřejmé a jejichž váha nemusí být za všech okolností a pro každého stejná. Jak takové rozhodování může probíhat, ukážeme v podkapitole 1.2.

Abychom mohli ve studiu ekonomie postoupit dál, uvedeme nejdříve stručný přehled základních ekonomických pojmů. I když to pro vás ve většině případů nebudou pojmy zcela neznámé, je potřeba, abyste správně chápali význam, ve kterém se používají v ekonomické teorii.

² *Náklady* zde chápeme v jejich nejširším významu jako to, čeho se musíme vzdát, abychom získali něco jiného.

1.1 Základní ekonomické pojmy

Pojem **ekonomie** je potřeba odlišit od pojmu **ekonomika**. Ekonomie je věda, soustava ekonomických poznatků. Pojem ekonomika může rovněž představovat vědu, například manažerská ekonomika nebo podniková ekonomika, ale my budeme ekonomikou vždy rozumět hospodářství, neboli soustavu ekonomických procesů a činností uskutečňovaných na určitém území. Ekonomie jako nejobecnější ekonomická disciplína zkoumá ekonomické činnosti (například výrobu, rozdělování, směnu, spotřebu), vztahy mezi ekonomickými subjekty a definuje ekonomické zákonitosti. Ekonomickými problémy se zabývají i další vědní obory, například účetnictví, finanční teorie, ekonomická statistika a další. Každá z těchto disciplín definuje vlastní předmět zkoumání, používá vlastní terminologii a specifické postupy. Všechny studují tu či onu stránku ekonomické reality a ekonomická teorie je pro ně důležitým zdrojem poznatků o celkovém fungování ekonomiky a vztazích ekonomických subjektů. Platí i zpětná vazba: Poznátky specifických ekonomických disciplín prohlubují poznání ekonomické teorie a umožňují upřesňovat obsah jednotlivých ekonomických kategorií.³ Ekonomie je *interdisciplinární* věda, což znamená, že čerpá z poznatků jiných věd: ze společenských věd (politologie, sociologie, práva, psychologie apod.), ale i z dalších vědních oborů (matematiky, statistiky, logiky).

Rozličné aktivity ekonomického života jsou přímo či zprostředkovaně spojeny s uspokojováním lidských potřeb. **Potřebu** v ekonomické teorii definujeme jako pocit nedostatku něčeho a úsilí spojené s jeho překonáním. Potřeby se mění a vyvíjejí podle toho, jak se mění a vyvíjí člověk, lidská společnost a příroda. Uspokojení určitých potřeb vytváří prostor pro vznik potřeb nových. Pro ekonomickou teorii z toho vyplývá důležitý poznatek o neomezenosti lidských potřeb. Lidské potřeby můžeme členit podle různých hledisek. Uvedme alespoň rozdělení potřeb na **biologické** a **společenské**, respektive **primární** a **sekundární**. Uspokojení biologických potřeb je podmínkou zachování lidské existence, zatímco bez uspokojení společenských potřeb může člověk, za určitých podmínek i dlouhodobě, přežít. Toto rozdělení potřeb je nicméně relativní. I uspokojování biologických potřeb má u člověka určitou společenskou formu. Například uspokojení biologické potřeby potravy je spojeno s určitými estetickými, kulturními, zdravotními a dokonce i ekonomickými a dalšími hledisky. Dáváme zpravidla přednost hezky prostřenému stolu a čistému prostředí, před jídlem si umyjeme ruce, preferujeme (alespoň někteří z nás) jídlo zdraví prospěšné, upřednostňujeme to, co nám chutná, a nezanedbatelnou roli hraje i ekonomický aspekt, hlavně ceny. To, co si nakonec vybereme, je ovlivněno množstvím peněz, které máme k dispozici, respektive které jsme ochotni na uspokojení své potřeby vydat.

Všechno, co určitým způsobem uspokojuje lidské potřeby, označujeme jako **užitečné**. Užitečné činnosti, které vykonávají lidé pro jiné lidi, jsou **služby**, například oprava pračky, umytí auta, přednáška, školení apod. Věci sloužící k uspokojení lidských potřeb označujeme jako **statky**. Statky mohou být jak hmotné, například chléb, tričko, mobilní telefon, tak i nehmotné, například dovednosti, schopnosti, intelekt. Z hlediska vzácnosti rozdělujeme statky na volné a ekonomické. **Volné statky** jsou volné k dispozici, nejsou rozdělovány, neobchoduje se s nimi. Volným statkem je například vzduch nebo voda v moři. **Ekonomické statky** jsou ve vztahu k potřebám k dispozici v omezeném množství, jsou tedy vzácné. Ekonomickým statkem je všechno, co má nenulovou cenu, za co musíme platit. Členění statků na volné a ekonomické však nemusí vždy být úplně jednoznačné. Pro někoho, kdo žije v přímořském letovisku, je mořská voda skutečně volným statkem. Pro obyvatele Prahy či jiného českého města je to však

³ Pojmem *kategorie* se označují základní a všeobecné pojmy vědních oborů. Ekonomickými kategoriemi jsou například trh, nabídka, poptávka, inflace, deflace apod.

statek ekonomický. Dostat se k moři vyžaduje překonání značné vzdálenosti, což samozřejmě stojí peníze.

Statky, které lidé vyrábějí, jsou **výrobky**. Výrobky, které byly vyrobeny za účelem prodeje na trhu, označujeme jako **zboží**. Pojmeme výroba budeme označovat jakoukoliv přeměnu vstupů na výstupy. **Vstupy**, které člověk používá ve výrobě, tedy to, z čeho a pomocí čeho vyrábí, nazýváme též **výrobní zdroje** nebo také **výrobní faktory** anebo **výrobní činitele**. Základními výrobními činiteli jsou přírodní zdroje, práce a kapitál. **Přírodní zdroje** tvoří půda, na které lidé staví domy, silnice, vyrábějí statky, pěstují zemědělské plodiny. Přírodními zdroji jsou rovněž zdroje nerostů, paliv, voda apod. **Práce** představuje lidské zdroje používané při výrobě. Množství práce, kterou má společnost k dispozici, je ovlivněna především počtem obyvatelstva v produktivním věku, vzdělaností strukturou obyvatel, délkou pracovní doby, stupněm zapojení žen do pracovního procesu a dalšími činiteli. **Kapitál** jako výrobní faktor tvoří kapitálové statky, neboli to, co bylo vyrobeno, aby dál sloužilo ve výrobě, například stroje, zařízení, nářadí, budovy, nákladní automobily apod.⁴ Kapitál je tedy výsledkem lidské práce, bývá proto označován jako *sekundární* výrobní faktor, na rozdíl od *primárních* faktorů: práce a přírodních zdrojů. Výrobní zdroje jsou k dispozici v omezeném množství, jsou vzácné. Proto i výrobky vyráběné z těchto vzácných zdrojů jsou vzácnými, tedy ekonomickými statky. Využíváním výrobních faktorů získávají jejich vlastníci příjmy, které označujeme jako **důchody**. Jsou to:

- renty čili důchody z přírodních zdrojů;
- mzdy a platy, což jsou důchody z použití práce;
- zisky a úroky, tedy důchody z použití kapitálu.⁵

Výstupy mohou být buď statky, nebo služby. Statky, které slouží ke konečné spotřebě, označujeme jako **spotřební**, například boty, housky apod. Statky, které jsou dále používány ve výrobě, jsou **kapitálové**, například stroje, zařízení, cihly apod. Členění statků na spotřební a kapitálové je ovšem relativní: Automobil, kterým jezdíte do práce, na dovolenou nebo nakupovat, je spotřebním statkem. Pokud byste ale automobil používali k podnikání, byl by to kapitálový statek. V dalším textu budeme pojmem výstup označovat jak statky (tedy výrobky), tak i služby. Nejčastěji budeme samozřejmě hovořit o výstupech určených k prodeji, neboli o zboží.

Aktéry ekonomických vztahů jsou tři skupiny ekonomických subjektů: firmy, domácnosti a stát. **Firmy (podniky)** nakupují výrobní faktory, vyrábějí zboží a prodávají jej na trhu. V našich úvahách budeme předpokládat, že základním cílem firem je maximalizace zisku, i přesto, že existují firmy (například sociální podniky anebo neziskové organizace), pro které tento předpoklad neplatí. **Domácnosti (spotřebitelé)** nakupují od firem statky a služby, ale zároveň vystupují vůči firmám jako prodávající: Jsou majiteli výrobních faktorů, které od nich firmy kupují. O domácnostech budeme předpokládat, že z důchodů, které mají k dispozici, chtějí uspokojit co nejvíce svých potřeb, to znamená, že jejich cílem je maximalizace užítka. Pojmeme **užitek** označujeme tu vlastnost nebo ty vlastnosti, kvůli kterým jsou statky spotřebovávány. Užitek je tedy univerzálním označením stupně uspokojení ze spotřeby určitého statku či služby. I když to na první pohled možná není úplně patrné, je tento pojem velmi praktický, protože zjednodušuje úvahy o tom, jak domácnosti rozhodují v podmínkách vzácnosti. **Stát** jako ekonomický subjekt vstupuje do ekonomických vztahů prostřednictvím různých státních institucí,

⁴ Pojem kapitál bývá používán rovněž v jiném významu, jako finanční kapitál: například dlouhodobé úvěry, úspory, akcie a jiné cenné papíry.

⁵ Jak vidíme, pojem důchod neoznačuje pouze dávku důchodového pojištění, jakou je například starobní, invalidní, vdovský, vdovecký či sirotčí důchod.